

Ի՞նչ
ԱՆԵԼ
և
Ի՞նչ
ՉԱՆԵԼ

Ի՞ՆՉ ԱՆԵԼ և Ի՞ՆՉ ՉԱՆԵԼ

Պրոֆեսոր Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ
և գործարար Արմեն ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆԻ
մտորումները

Անարտես

Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ.– Անժխտելի է, որ հայաստանաբնակներին առնվազն ապակողմնորոշում, ապագայի նկատմամբ անորոշության է մատնում, բայց երբեք չի զգաստացնում կամ հուսադրում իրենց ապագայի վերաբերյալ շրջանառվող տեսակետների բևեռվածությունը՝ զորեղ ու բարգավաճող երկրի մասին հայտարարություններից մինչև պետականության կորստի չարագուշակ կանխատեսումները:

Ակներև է, որ այդ տեսակետները դիպաշարեր (սցենարներ) են հանրությանը ոչ հասու տեղեկատվության պայմաններում: Անորոշություններն ու տեղեկատվության պակասը վերաբերում են այն հարցին, թե աշխարհաքաղաքական ինչ գործընթացներ են ընթանում մեր շուրջը (ընդհուպ մեզ առուծախի հանած բանակցային և այլ առումներով), ինչ գործընթացների մեջ ենք ներքաշված:

Սցենարները կվերաճեն իրողությունների, մասամբ կամ ամբողջովին, կախված է մեր գործելակերպից՝ լինել այդ ամենի մասնակիցը դիտորդի կարգավիճակում, թե՞ ակտիվ միջամտողի դերում (քանզի չի լինում այնպես, որ երկրի, մարդու սուբյեկտայնությունը ի չիք դառնա և քեզանից ոչինչ կախված չլինի): Եթե այդպես է, ապա սնանկ է դառնում քո գոյի բովանդակությունը: Այդ անցուդարձում որևէ արդարացում չի կարող ունենալ կրավորական կեցվածքով *էլիտայի* (իրական իշխանությամբ օժտված կամ քաղաքական որոշումների վրա ազդեցություն ունեցող խմբերի՝ քաղաքական վերնախավի և նրան սպասարկող մտավորականության, սեփականատերերի) պահվածքը՝ ընդամենը պատրվակ բերելով այն պատճառաբանումը, որ «արտա-հերթ ընտրությունները տվել են բոլոր հարցերի պատասխանները» և, այն վկայակոչելով, մի կողմ քաշվել:

Արմեն ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ.–*Նորավանքի Տեր Հոր պատմած անեկ-դոտը հիշեցի: Մի օր ասաց.*

– *Արմեն, գիտե՞ս ինչ է էլիտան, ովքեր են նրանք:*

– *Տեր Հայր, երևի գիտեմ, էլի:*

– *Դժվար դու ճիշտը իմանաս, էլիտան այն մարդիկ են, որոնք ուզում են, որ պետությունը իրեն էլի տա, էլի տա ու էլի տա:*

Հ.Ս.– Երկրի բարեկեցիկ ապագայի կերտմանը միտված իշխանությունների ձեռնարկումները «խաղաղության դարաշրջանի»

խորագրով պետք է բաց/փակ, շիտակ քննարկումների, զարգացման սցենարների մանրակրկիտ դիտարկման առարկա դառնան: Համոզված ենք, որ փողոց դուրս գալով, ապավինելով արտա- և խորհրդարանական ընդդիմությանը, իրենց սպասեցնել տվող հարցերը միանգամից չեն լուծվելու: Բարորակ ելքերի համադարմանը, բանալին հնարավոր լայն ընդգրկմամբ դիսկուրսներն են լինելու ամենատարբեր հարթակներում:

Շատ կարևոր է՝ ինչ հարցերի շուրջ է լինելու «**ինչ անել**»-ը:

Ա.Մ.– Այո, համաձայն եմ, սակայն իշխանությունը, ֆորմալ բաց լինելով երկխոսության համար, իրականում փակ է. նա ոչ թե մերժում է երկխոսության առաջարկը, այլ համաձայնում, որ կլսի, սակայն չի լսում:

Անգամ, եթե երբեմն լսում է՝ չի պատասխանում, իսկ անգամ եթե շատ երբեմն պատասխանում է, ապա դա քո հնչեցրած հարցի պատասխանը չէ:

Լիդերը երբեք չպետք է ասի, որ նա լիդեր է, ընտրված, և իշխանության եկած ուժը կարիք չունի ասելու, որ նա ընտրվել է: Եթե տղամարդն անընդհատ հիշեցնում է, որ տղամարդ է՝ ուրեմն ինչ-որ բան այն չէ: Երբ որ մարդ անընդհատ Աստծո անունն է տալիս՝ նույնպես ինդիդ կա՝ հակասում է պատվիրաններին:

Հ.Ս.– Չթողնելով սոսկ իշխանությունների պատասխանատվությանը (երբ պասիվ ենք հետևում իրադարձությունների զարգացմանը) էլիտա-իշխանություն-ընդդիմություն տարաբնույթ ֆորմատներով կազմակերպվող կլոր սեղաններ-դիսպուտներում կպահանջվի քննության առնել ու հստակ ձևակերպումներ տալ առաջիկա անելիքների շուրջ, մասնավորաբար.

- ▶ մեզ ո՞ր կտանի զուտ ՌԴ և ԵԱՏՄ կողմնորոշվածության մակույկը,
- ▶ ինչպե՞ս են զուգորդվելու ԵՄ-ում և ԵԱՏՄ-ում մեր մասնակցային գործընթացները,
- ▶ որո՞նք են արտաքին քաղաքական կողմնորոշումների հնարավոր այլընտրանքները, այդ թվում՝ նաև Արցախի Հանրապետության համար,

- ▶ Ինչ չափով են ներազդելու և կանխորոշելու արտաքին հարաբերություններում կողմնորոշումները ՀՀ տնտեսական զարգացման վրա:

Արտաքին քաղաքական վեկտորի այս կամ այն սցենարի գործարկման պայմաններում ՀՀ երկարաժամկետ ու կայուն տնտեսական զարգացման մոդելի ուղենիշների ընտրության հիմնահարցը առանցքային է մնալու:

Ա.Մ.– 1980-ականների վերջերին գործող էլիտան, որը մասամբ դարձավ Հայոց համազգային շարժում, առաջ բերեց 3-րդ ուժի բացառման սկզբունքը, որպես քաղաքական բաղադրիչ: Առնվազն վերջին 25 տարիների ընթացքում Ռուսաստանի գործոնը քաղաքական գործընթացներում գնալով մեծանում է և, կարծում եմ, այդ գործոնը հավասարակշռելու համար անհրաժեշտ է ակտիվացնել հարաբերությունները աշխարհի այլ պետությունների հետ՝ փոխշահավետության սկզբունքով, և որ այդ փոխգործակցությունը առնվազն մեզ համար լինի հանուն Հայաստանի և ուղղված չլինի որևէ այլ պետության դեմ: Ինչ վերաբերում է տնտեսությանը, ապա այստեղ երևի ավելի հեշտ է: Ինչպես ասում են՝ փողը ազգություն չունի և Հայաստան ուղղված ցանկացած ներդրում, որը կնպաստի ավելացված արժեքի ստեղծմանը, նոր աշխատատեղերի բացմանը, ոլորտային բիզնես-մշակույթների զարգացմանը, կրթության և գիտության պահանջարկի մեծացմանը և այնուհետև՝ դրանց բավարարման մեխանիզմների ստեղծմանը, անշուշտ, գովելի է, ընդունելի:

Հ.Ս.– Զարգացման մոդելի դիմագիծը պարզելու և առաջացող մարտահրավերները ներկայացնելու համար պետք է առանձնացնել «ինչ անել»-ի օրակարգային շրջանակը:

Ետճանաժամային հորձանուտների խաղաղեցումից հետո, այնուամենայնիվ, գլխավոր և գերագույն ուղենիշը լինելու է *տնտեսական հեղափոխություն* կոչվող համաշխարհային առաջադիմական իրողության բացահայտումն ու դրա գործարկումը: 44-օրյա պատերազմը և COVID-19 իրողություններից հետո տնտեսական հեղափոխության կանխադրույթը մեր երկրում ենթարկվեց լուրջ տրանսֆորմացիայի՝ նկատի ունենալով ելակետի փոփոխությունը և ետճանաժամային իրավիճակի բարելավումը:

Տնտեսական զարգացման բեկված ուղեգծի շտկումը պայմանավորված է լինելու ճգնաժամի հաղթահարմանն ուղված հավելյալ ջանքերի (ճգնելու) ու ծախսերի ներդրումով: Ամբողջ թափով տնտեսական հեղափոխության իրագործելիությունը մեծապես պայմանավորված է լինելու նրանով, թե որքանով մեզ կհաջողվի երկրում սկիզբ առած (նկատենք՝ ճգճգումներով ընթացող) ժողովրդավարական, ինստիտուցիոնալ, քաղաքական ու իրավատնտեսական բարեփոխումներն ու կարգավորումներն ուղղորդել էֆեկտիվ տնտեսություն ունենալուն:

Տնտեսական հեղափոխության տրանսֆորմացիային պետք է հետևի նոր հնարավորությունների բացահայտման փնտրտուքը: Որքան էլ տարբեր լինեն նոր միջավայրի ու հնարավորությունների դրսևորումները, օպերատիվ կառավարմանը պետք է ամեն կերպ վերադասվի այնպիսի ռազմավարական խնդիրների վերաբերյալ լուծումները, ինչպիսիք են.

- ▶ երկրի անվտանգությունն ապահովող պետական կառավարման համակարգի անխափան ու էֆեկտիվ աշխատանքը,
- ▶ տնտեսական հեղափոխության մոդելի արմատավորումը, որքան էլ դժվարին լինի: Տնտեսական հեղափոխության մոդելը ենթադրում է կառուցվածքային ու նորարարական բարեփոխումների հիման վրա տնտեսական քաղաքականության բարելավումը՝ նոր միջավայրում ռեսուրսների օպտիմալ օգտագործման ու արտադրողականության շեշտակի բարձրացման չափանիշներով,
- ▶ բիզնեսի պայմանների բարելավումը նախևառաջ դատաիրավական համակարգի գործունեության շեշտակի բարեփոխումների, «քաղաքական իշխանություն – բիզնես» տարանջատման, «պետություն – մասնավոր հատված» սերտ համագործակցման և այլ ուղղություններով:

Ա.Մ.– *Կարծում եմ՝ մինչ այս պետք է Հայաստանի բաճկոնից մաքրել, լվանալ այն բոլոր բծերը, որոնք փչացնում են նրա իմիջը. գործադիր և դատական իշխանության կողմից կատարված հանցանքները մարտի 1-ի շուրջ, նախկին սեփականատերերից ունեցվածքը խլելու, փոքր բաժնետերերի իրավունքների ոտնահարման գործերը,*

Ամուլսարի թնջուկը: Բացահայտել և մաքրել իշխանություն-բիզնես փոխկապակցվածության հանցավոր կապերը և ստեղծել միջավայր, որ այս իշխանությունը հնի հիվանդությամբ չվարակվի:

Հ.Ս.– Սրանք սոսկ ներքին խնդիրներն են, որով պետք է ներբեռնվի տնտեսական հեղափոխության լոկոմոտիվը: Վերջինս կլինի այնքան հզոր ու արագընթաց և բոլոր խնդրահարույց հանգույցներում կհաղթահարվեն «դժվարանցանելի բարձունքներն ու ոլորանները», որքանով որ լավորակ կլինի սահմանադրությունը:

Ա.Մ.– Այստեղ կուզենայի պատասխանել Բրոդսկու բառերով՝ «Ամեն կերպ խուսափեք ինքներդ ձեզ զոհի կարգավիճակ վերագրելուց: Ինչքան էլ անտանելի լինի ձեր վիճակը, աշխատեք չմեղադրել դրսի ուժերին՝ պատմությանը, պետությանը, ղեկավարությանը, ռասաներին, ծնողներին, լուսնային ցիկլին, մանկությանը, անժամանակ գիշերաթասին նստելուն, և այլն: Ճաշացանկը ծավալուն է ու ձանձրալի: Մեղքն ինչ-որ բանի վրա գցելու պահին դուք կորցնում եք սեփական ուժերով հարց լուծելու վստահությունը: Եթե այս փաստարկը դիպուկ չեք համարում, մտածեք գոնե անպատասխանատվության այն վակուումի մասին, որը հեշտությամբ լցնում են չարքերն ու դատարկախոսները. չէ՞ որ կաթվածահար կամքը հրեշտակներին սիրելի չէ: Ընդհանրապես սովորեք կյանքը հարգել ոչ միայն դրա գեղեցկությունների, այլև դժվարությունների համար: Դրանք խաղի մի մասն են, ու լավն այն է, որ սուտ չեն: Ամեն անգամ, երբ դուք տագնապի մեջ եք, երբ ձեզ մոտ խնդիրներ ու դժվարություններ են առաջանում, հիշեք. կյանքն է, որը ձեզ հետ խոսում է իրեն հասկանալի միակ լեզվով»:

Հ.Ս.– Որքան լավորակ է գրավոր սահմանադրությունը նրանում ամրագրված սկզբունքներով, դրույթներով ու նորմերով՝ վերաբերող իշխանությունների տարանջատմանը, զսպման ու հակակշիռների կառուցակարգերին, ներքին ու արտաքին սպառնալիքների դիմակայությանը, հանրային կյանքին ու տնտեսությանը, այնքան դյուրին են հաղթահարվելու տարաբնույթ դժվարությունները:

Քանի որ սահմանադրություններում կատարվող հիմնարար փոփոխությունները հաճախ չեն նպաստում մարդկային զարգացման

ցուցչի բարելավմանը (այն ցույց է տրվել էմպիրիկ հետազոտություններով), հետևաբար հաճախակի փոփոխությունները միշտ չէ, որ արդարացված են: Մեր պարագայում սահմանադրական փոփոխությունների անհրաժեշտությունը աներկբա է: Սուբյեկտիվ գործոնի դերի ու կամայականությունների շրջանակի նվազեցումը, տնտեսական հարաբերությունների սահմանադրականացումը, քաղաքական ու տնտեսական հնարավոր մենիշխանության կանխումը, ընթացիկ ու հեռանկարային առաջնահերթությունների հստակեցումն ու դրանց համարժեք ծրագրանպատակային քաղաքականությանը միտված առաջարկությունների մշակումն այլընտրանք չունի:

Գործող սահմանադրության օրակարգում տնտեսական հեղափոխության ուղեգիծ դուրս գալու հնարավորությունները պետք է փնտրել առաջընթացի խոչընդոտներ ու խթանիչներ առաջացնող հանգույցներում՝ մատնանշելով դրանց իրագործման իրավատնտեսական գործուն կառուցակարգերը:

Տնտեսական հեղափոխության գործարկման մոդելների առանձնահատկությունը միջգիտակարգային թնջուկների բացահայտումն է: Դրա էությունը խնդրի զուտ տնտեսագիտական պարկուճից դուրս բերումն ու նման մոտեցումից ձերբազատումն է: Որպես միջգիտակարգային խնդրի օրինակ կարող է հանդիսանալ գիտակրթական, նորարարությունների, մշակութային, վարքագծային խնդիրների համալուծ դիտարկումը:

Երկրի հեղափոխական զարգացման նշմարվող կաշկանդումը (հուսով ենք, որ այն չի ուժգնանա, նկատի չունենք կորոնավիրուսի տարածմամբ պայմանավորված անխուսափելի ազդեցությամբ) պայմանավորված զարգացման սցենարների «հիմնավորումով» չի կարելի քննարկել նեղ տնտեսագիտական դիտանկյունից՝ ստորադասելով երկրաքաղաքական, ժողովրդավարական, դիվանագիտական, ինստիտուցիոնալ, բարոյահոգեբանական, մշակութային ներազդման միջոցները:

Զարգացման սցենարների տեսանկյունից այդ խնդիրների շարքում առանցքային են լինելու զուգահեռաբար գործող երկու միություններում ինտեգրման ճշգրիտ կողմնորոշումները: Ակներև է, որ դրանք խնդիրներ են առաջացնելու, քանզի ԵՄ հարևանության ու գործընկերության (այս ծրագրերով ակնկալվում է 2,6 մլրդ եվրոյի

աջակցություն) և ԵԱՏՄ ծրագրերը միշտ չէ, որ ներդաշնակ են պարտավորությունների, կանոնակարգերի, սերտիֆիկատների և այլ հարցերում:

Ա.Մ.– Մինչև սահմանադրության փոփոխելը, մենք պետք է մի քանի պայմանավորվածություն ձեռք բերենք, որոնք եթե կուզեք՝ կասենք՝ չգրված օրենք, թե կուզեք՝ կգրենք՝ սահմանադրություն: Հաստատում Հաջողության ճանապարհը պետք է պայմանավորված լինի բացառապես գիտելիքներով, հմտություններով, շնորհքով, թափանցիկությամբ, ճշմարտության փնտրտուքով և ձգտմամբ: Մենք, որպես հանրույթ (ազգ, էթնոս, սոցիալական խումբ) պիտի պայմանավորվենք, որ ծանոթ–բարեկամ, քավոր, սանիկ, կուրսեցի, բաջանաղ, զոքանչ գործելաժող պետք է ստորադասվի ռազմավարական մտածողությանը, փոխվեն ավանդույթներն ու սովորույթները: ԽԾԲ-ն պետք է դառնա ՄԵԴՔ ԵՎ ԱՄՈԹ, քանի որ սրանք են, որ քանդել են մեր ՏՈՒՆԸ: Ու եթե չպայմանավորվենք, նոր փորձանքներ ենք բերելու մեր գլխին, մեր ՏՈՒՆ:

Հ.Ս.– Տնտեսական հեղափոխության օրակարգի հարցերի շրջանակը բազմաթիվ է, սակայն դրանցում առանձնանում է այդ օրակարգի, մեր կողմից շեշտադրվող, որոշիչ հարցադրումներից մեկը, որն է գիտության գիտելիքահենք կառավարումը:

Երկրի զարգացման, նրա տնտեսությունը լծացումից դուրս բերելու և այնուհետ հզորացնելու գործում, գիտության արդյունավետ, տնտեսագիտահենք կառավարումը բացառիկ նշանակություն ունի, որում առանձնացվում են մի շարք առաջնահերթ հիմնախնդիրներ:

Առաջինը վերաբերում է ՀՀ գիտության կառավարման բարեփոխման մոդելի ընտրությանը: Այն կոչված է լինելու առավելագույնս նպաստել տնտեսության կառուցվածքային և տեխնոլոգիական արդյունավետ բարելավումների իրականացմանը: Բարելավված կառուցվածքում իր ուրույն տեղը պետք է ունենա ռազմաարդյունաբերական համալիրը (ՌԱՀ):

Ա.Մ.– Կարծում եմ, որ գիտությունը ակադեմիական տիրույթից պետք է քայլ կատարի դեպի համալսարանական և ձեռնարկատիրական տիրույթներ: Համալսարանների ամբիոնները

պետք է վերածվեն գիտության օջախների: Ամբիոնների աշխատանքը պետք է չափվի փողով, այո, գիտական աշխատանքով վաստակած փողով: Ոչ կիրառական գիտությունների դեպքում մենք կարող ենք գիտական հեղինակավոր ամսագրերում տպված հոդվածները նույնպես վերածել փողի: Ու այս դեպքում մենք կարող ենք համեմատել արտասահմանյան գրականության ամբիոնի արդյունավետությունը, ենթադրենք՝ տեսական ֆիզիկայի ամբիոնի արդյունավետության հետ: Մի կողմից՝ ձեռնարկությունները պետք է մտնեն կրթական տարածք, ներգրավեն գիտնականներին և գիտնականների խմբերը և դուրս գան նոր մակարդակի վրա: Մյուս կողմից՝ գիտնականների և ձեռնբեցների կողմից նոր ստեղծվող ստարտափները կստեղծեն գիտահենք տնտեսության ևս մեկ գիտահենք օղակ:

Հ.Ս.– Տնտեսության կառուցվածքում ՌԱՀ-ի հիմնավորված «կոնֆիգուրացիայի» մեխանիզմը կարող է խարսխվել հետևյալ համալուծ օղակների փոխգործակցման վրա.

- ▶ ռազմական գերատեսչության պետական պատվերով, նախանշվում է առաջիկա տարիների սպառազինությունների պահանջարկը՝ հնարավոր պատերազմական իրավիճակներում պաշտպանական ու հարձակողական զինանոցների արդիականացման ու համալրման հնարավորինս մանրակրկիտ հաշվառմամբ, «ռազմական տնտեսություն» գիտակարգի պահանջներին համապատասխան,
- ▶ պետական պատվերը «իջեցվում է» շահառու գիտահետազոտական կազմակերպություններին՝ համապատասխան նկարագրիչների՝ ռազմական «պրոդուկտի» բաղադրիչների կազմի ու ծավալների մասին տեղեկատվությամբ,
- ▶ անվտանգային խնդիրների լուծման մշակումները երկրի, այդ նպատակներով ստեղծված ռազմաքաղաքական կառույցի հավանությանն արժանանալուց հետո հասցեագրվում են փորձարարական-կոնստրուկտորական ստորաբաժանումներին և արտադրությանը:

Ա.Մ.– Որպեսզի Հայաստանյան ՌԱՀ հիմնարկները կարողանան տալ մասսայական հոսքագծային արտադրանք, պետք է ստեղծվի մասնավոր – պետություն օղակ, որը կարող է ունենալ թե՛ բաժնետիրական ընկերության տեսք՝ պետական և մասնավոր մասնաբաժիններով, թե՛ մասնավոր ընկերության՝ որտեղ կաշխատեն պետական կառույցների ներկայացուցիչներ (արտաքին գործերի, ազգային անվտանգության): Կարծում եմ՝ նման օրինակ է ցանկացած բանկի աշխատանքը, որտեղ այդ աշխատանքին հետևում է թե՛ Կենտրոնական բանկը և հուսով եմ՝ Ազգային անվտանգության ծառայությունը: Այս օղակը կնպաստի, որ Հայաստանում արտադրվող ռազմարդյունաբերական արտադրանքը գտնի արտերկրի նոր շուկաներ, քանի որ միայն Հայաստանի զինված ուժերը չեն կարող տալ այնքան պատվեր, որ այս արտադրությունները ունենան «հոսքագծային արտադրանք»: Մյուս կողմից՝ այս օղակը կարող է նպաստել, որ բանակում եղած բարոյապես և արդյունավետությամբ հին զենքերը վաճառվեն այլ երկրներում և փոխարենը ձեռք բերվի նոր սպառազինություն:

Հ.Ս.– **Երկրորդ** հիմնախնդիրը ՀՀ գիտության արդյունավետ կառավարման ամբողջական և համապարփակ ցանկի բացահայտումն է: Վերջինս ինքնին բարդ խնդիր է, որը ներկայումս լուծվում է բազային և թեմատիկ ֆինանսավորմամբ առաջադրվում է հետազոտական կազմակերպություններին ու խմբերին: Ընդ որում՝ այդ միջոցների առաջանցիկ չափերը պետք է ամրագրվեն երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման մինչև 15-20 տարիների հեռանկարային ու միջնաժամկետ ծրագրերում, նորմատիվային այլ փաստաթղթերում:

Երրորդ հիմնախնդիրը, գիտությանը հատկացվող միջոցների (այսօր մոտ 30 մլն ԱՄՆ դոլարի չափով) բաշխման չափանիշների հստակեցումն է գիտության զարգացման հայեցակարգերում ու օրենսդրական-նորմատիվային տարբեր փաստաթղթերում, որը ստեղծել է ինստիտուցիոնալ լուրջ ճեղքվածք:

Այսուհանդերձ, միջոցների արդարացի բաշխման «ճեղքվածքը» կարող է մեղմվել, եթե «ինչպես բաշխելը» ստորադասվի այն կանխարգելիչ հետևյալ խնդիրների լուծմանը.

- Ճշգրտվի անվտանգային խնդիրների լուծման հնարավորությունները, տարածաշրջանում պատերազմական գործողու-

թյուններում մեկուսի և/կամ դաշնակցային եղանակներով դիմակայելու հարցը: Առանց այս խնդրի լուծման կարևորությունն ընդգծելու՝ նկատենք, որ այն երկրի կառավարման ռազմաքաղաքական համատեքստում է:

- ▶ ճշգրտվեն ՀՀ-ում իրականացվելիք հետազոտություններից կառավարության սպասելիքները (սպառնալիքների կանխման արագ արձագանքման համակարգեր և այլն),
- ▶ սահմանվեն գիտական հետազոտությունների հիմնական ուղղությունները և ծավալները (հիմնարար և կիրառական հատվածներով՝ ըստ ոլորտների հնարավոր մաքսիմալ տարբերակմամբ),
- ▶ սահմանվեն հետազոտությունների վերջնարդյունքների նկատմամբ պահանջները՝ դրանց իրականացման ժամկետների նախանշմամբ:

Գիտական արդյունքների շահառուների ցանկի կազմավորումը ինքնին բարդ խնդիր է, որի ձևավորումը կարող է ներկայացվել հայտատուների և պատվիրատուի նախաձեռնության զուգորդմամբ: Հետազոտությունների ցանկի ընտրության, կառուցակարգերի, ծավալների և այլ բնութագրերի ձևավորման հնարավոր դրվագներից մեկը տեսնենք ՌԱՀ-ի օրինակով: Որոշումների կայացման նկարագրված սխեմայով առաջնորդվելիս, որքան էլ պարադոքսալ հնչի, գիտական հիմնավորվածությունը կարող է հանգեցնել այնպիսի եզրահանգման, որ ՌԱՀ-ի լայնամասշտաբ գործարկումը նպատակահարմար չհամարվի, և որ անհրաժեշտ սպառազինությունները կամ դրանց ճնշող մասը գնվի պետական պատվերով՝ միջոցներն ուղղելով առավել մրցունակ ճյուղերի զարգացմանը և հավելյալ եկամուտներով ՌԱՀ-ին հատկացվելիք ֆինանսական միջոցների համալրմանը: Չի բացառվում նաև, որ գիտական հիմնավորվածությամբ կարող է հաստատվել տեսակետ՝ ըստ որի ՌԱՀ-ը կարող է առանձին պրոդուկտների մասով ծավալվել և դառնալ ՀՆԱ-ի արտահանման զգալի բաղադրիչ:

Բարձրացված հիմնահարցերի վերաբերյալ լիարժեք պատասխանների ակնկալիքը, պաշտպանական համակարգերի ինստիտուցիոնալ արդյունավետության տեսանկյունից, պահանջում է գիտության բազմասպեկտ հիմնախնդիրները քննության առնել կառավարման «բարձր դիրքերի» համատեքստում:

Նկատի ունենալով մշակումների և դրանց արդյունաբերական նմուշների, փորձակոնստրուկտորական աշխատանքների, նախագծման և փորձնական արտադրանքի նոր տեսակների և զանգվածային արտադրություններում ներդրման բարդ և աշխատատար գործընթացը հիմնավորված է թվում ՀՀ Բարձր տեխնոլոգիաների արդյունաբերության նախարարության կողմից «Գիտության և տեխնիկայի, տեխնոլոգիական նորարարական ուղղությունների» 10-15 ամյա ծրագրի մշակումն ու դրա հետագա գործարկումը: Այդ ծրագիրը կարող է մանրամասնվել հնգամյա կամ եռամյա կտրվածքով, որոնք օրենքի տեսքով հաստատվելուց հետո կարող են դառնալ կատարման համար պարտադիր՝ ամենամյա հաշվետվությունը ներկայացնելով Ազգային ժողովի հաստատմանը: Նշված օրենքների նախագծերը մասնագիտական հանրության քննարկումից հետո պետք է վերաճեն ու դառնան ոլորտի զարգացման համալիր նպատակային ծրագրեր:

Ա.Մ.– Աշխարհում արդեն վաղուց գիտության լոկոմոտիվ են դարձել մասնավոր ընկերությունները: Intel, IBM, Dupont, Samsung, Amazon, Virgin, Space X, Apple, Microsoft, Google, Meta և այլ ընկերություններ: Կարծում եմ, Հայաստանը պետք է անցնի նույն ճանապարհը: Համալսարաններում և մասնավոր ընկերություններում վերը նշված օրինակով պետք է զարգացնել գիտական ներուժը և մասնավոր ընկերությունները, համոզված եմ, այս դերը պատվով կկատարեն: Բայց այս ճանապարհով անցնելու համար պետք է ամրապնդել կրթությունը: Բուհական կրթության պատվիրատուն պիտի դառնա գործատուն՝ մասնավոր ընկերությունը, գիտական հիմնարկը, պետությունը: Գործատուն պետք է կարողանա ձևակերպել պահանջարկը՝ ապագա մասնագետների ցանկը, և իրավունք ունենա մասնակցել բուհի պատվերը ձևակերպելիս՝ մասնակցի ծրագրի կազմմանը, վերահսկի դասապրոցեսի որակը, մասնակցի ընթացիկ և ավարտական քննական հանձնաժողովներում: Սա նաև ենթադրում է հանրակրթության որակի բարձրացում, քանի որ, եթե բուհը չունենա լավ «հումք»՝ չի կարող տալ որակյան «արտադրանք»: Հանրակրթության որակի ապահովման համար, բացի այն բոլոր ձեռնարկները, որոնք իրագործվում են կամ կիրագործվեն, պետք է ստեղծվի համապատասխան մշակութային մթնոլորտ գիտելիքի և հմտությունների ձեռք բերման, երազանքների

իրականացման, երազելու կարողության: Վերջերս Արցախում կատարված հարցումները երեխաների շրջանում բացահայտել են, որ տղաների մեծ մասը ուզում է դառնալ վարորդ, աղջիկների մեծ մասը՝ մատնահարդար: Մենք մեր երեխաների մեջ ոչնչացրել ենք երազելու կարողությունը: Որպեսզի դա վերականգնենք, պետք է ստեղծենք այնպիսի միջավայր, որը յուրաքանչյուր ընտանիքում կամ գոնե ընտանիքների զգալի մասում կապահովի ծնողի ու երեխայի միջև տեղի ունեցող զրույցի մակարդակի բարձրացում: Մշակույթը միայն երգն ու պարը չեն. իրական մշակույթը պետության երկու քաղաքացիների միջև զրույցի մակարդակն է. թե ինչի մասին են խոսում, ինչից են խոսում երկու ցանկացած քաղաքացի: Կարծում եմ՝ այս խնդրի լուծման բանալիներից մեկը գրադարանների վերականգնումն է, ժամանակակից գրքերով համալրումը և գրադարանավարների մակարդակի բարձրացումը: Նորելյան մրցանակները սահմանված են ֆիզիկայի, քիմիայի, կենսաբանության որոլտների համար: Պարզ է, որ մաթեմատիկան այս ամենի հիմքն է, մնացած հումանիտար բնագավառը (և ոչ միայն) արտահայտված է գրականության մրցանակով:

Գիրքն է, որ պետք է հանդիսանա այլոց փորձի ընկալման, նրանց սխալների բացառման, գիտելիքի և հմտությունների ձեռք բերման աղբյուր: Գիրքը իր բոլոր տրանսֆորմացիաներով հանդերձ՝ էլեկտրոնային գիրք, աուդիո գիրք, յութուբ, նեթֆիքս, թատրոն, համակարգչային խաղեր և, իհարկե, ավանդական գիրք: Մենք պիտի ստեղծենք այնպիսի միջավայր, որտեղ նոր՝ մինչ այդ չարած սխալն անելը խրախուսելի է, ամոթ չէ, դատապարտելի չէ: Միայն սխալը խրախուսող հանրությունը կարող է դառնալ ինովացիոն, նոր սխալ խթանող: Իսկ հին սխալները պետք է բացառել՝ էլ չանել:

Այս ամենին կավելացնեի ակնհայտ չկատարվող հրահանգներ չարձակելը:

Այժմ հակիրճ «ի՞նչ չանել»-ի մասին

Հ.Ս.– Ոչ ստանդարտ իրավիճակից դեպի զարգացում անցման շրջանը պահանջում է համարժեք, ոչ ստանդարտ, ընդհուպ էքստրաօրդինար մոտեցումներ: Առաջացած խնդիրների գաղափարական վերաիմաստավորումը, ինստիտուցիոնալ լուծումներն ու

վարքագծային պահվածքը վերաբերում են իշխանություններին, տնտեսվարող սուբյեկտներին ու քաղաքացիներին:

«Ինչ չանել» խորագրով ձեռնարկվելիք քայլերի ոչ ամբողջական ցանկը պատկերվում է հետևյալ կերպ.

- չհապաղել ՀՀ սահմանադրության բարեփոխման ուղղությամբ նախապատրաստական աշխատանքների հետևողական իրականացման հարցում,
- չընդունել չհամակարգված ու վատորակ օրենքներ ու նորմատիվային որոշումներ, որոնք կյանքի չեն կոչվում և չեն լավարկում իրավիճակը,
- չվարանել գործադրել ամենախիստ օրինական միջոցներ կարգազանց տնտեսվարող սուբյեկտների ու քաղաքացիների նկատմամբ,
- չչարաշահել ու դրոշ չդարձնել ամեն կարգի ընտրության արդյունքների վկայակոչումը, հատկապես երբ ապացուցված է, որ մեծամասնության ընտրությունը, որոշակի իմաստով, միշտ չէ, որ խելամիտ է (այս պնդման հիմնավորումը կարելի է տեսնել Էրրոուփ թեորեմի միջոցով),
- չազդարարել «խաղաղության դարաշրջանի» մեկնարկը մինչ դրա իրական ու իրատեսական նախադրյալների ստեղծումն ու գործարկումը, այլապես այն կարող է վերաճել վտանգավոր թմբիրի,
- չստեղծել ֆեյք կայքեր, պսևդոբարեպաշտական հիմնադրամներ և այլն, եղածներն էլ տեղորոշել ու հօդս ցնդեցնել(արմատախիլ անել),
- չհանդուրժել արտերկրում երեխաներ ծննդաբերելու ծրագրավորված գործելակերպը, հատկապես պաշտոնյաների ընտանիքների մասով այդ նպատակով մշակել ու կիրառել սանկցիաներ,
- չապավինել ամբոխավարությանն ու իրողությունների տարաբնույթ խեղաթյուրումներին՝ շահարկելով մարդկանց աղքատությունն ու ոչ բավարար կրթվածությունը և իրազեկվածությունը,
- չվարանել, առավել ևս չթաքնվել տեսակետ (դիրքորոշում) արտահայտելուց և որևէ կերպ չխանգարել մարդկանց, ովքեր

իրենց գործը լավ են կատարում, ավելին՝ խրախուսել համարձակ, կրեատիվ լուծումներ առաջադրողներին,

- ▶ չկայացնել պահի թելադրանքով լուծումներ հատկապես արտաքին քաղաքականության ոլորտում՝ ընդհուպ ընդլայնելով երկրների միությանը, վերազգային կազմակերպություններին անդամակցության շրջանակը: Այս համատեքստում արտահայտել բաց/փակ քննարկումներով Հայաստանի դիրքորոշումը Արցախի հարցի խաղաղ կարգավորման վերաբերյալ (Մինսկի խումբ, երեք պլյուս երեք...): Կարևոր է դառնալու մասնագիտական պատճառաբանությունների հիմքով քաղաքական որոշումների ընդունումը:
- ▶ չտրվել քաղաքացիների գույքի ու կապիտալի վերաբաշխման ու վերաբաժանման գործընթացներին՝ տուրք տալով անհարկի սպասումների սպասարկման գայթակղություններին: Ապօրինի գույքի բռնագանձումը կիրարկել «դանդաղ շտապելու» սկզբունքով՝ պիլոտային ոլորտներում ու տեղամասերում հաշվարկելով միջոցառումների սոցիալ-տնտեսական և բարոյահոգեբանական հետևանքները:
- ▶ չխախտել սեփականության իրավունքը որպես հասարակության շահերը ցեմենտող (ամրացնող) ինստիտուտ, քանզի այն երկրի ներքին ու արտաքին ներդրումային գրավչության գրավականն է:

Ցանկը շարունակելի է: Շատ կարևոր է նորմատիվային բազայով ամրագրել յուրաքանչյուր «Չ» ժխտական նախաձանցի իմպլիմենտացիան:

Քննարկված հիմնահարցերի վերաբերյալ մեր արձանագրումների շատ հիմնավորումներ լուսաբանված են գրավոր հրապարակումներում: Դրանցից կնշեի առանձին վերտառություններ՝ «Էժան կրթությունը ապագա չէ», «Առանց գիտության կարող ենք խարխլել մեր անվտանգությունը» և այլն: Կավարտեի հետևյալ կերպ՝ կրթությունը և գիտությունը պետք է դառնան մեր առաջնահերթություններից առաջնահերթը, մեր իմիջը:

27.10.2021թ.

ԻՆՉ ԱՆԵԼ և ԻՆՉ ՉԱՆԵԼ

Պրոֆեսոր Հայկ Սարգսյանի
և գործարար Արմեն Մարտիրոսյանի
մտորումները

ISBN 978-9939-76-829-8

Ամսարես

9 789939 768298

Երևանի առնական համալսարանի
Տնօնապետություն և
կառավարման ֆակուլտետ

Հայաստանի արդյունաբերողների
և գործարարների միություն

Վճարես